

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Máthé-Farkas Zoltán*

Székelykövesd

Ravasz László esztétikai gondolkodása**

The Aesthetic Thinking of László Ravasz. Abstract

László Ravasz wrote his thesis in philosophy about Schopenhauer's aesthetics. This work is the most systematic summation of Ravasz' aesthetic ideas. Later, almost all of his writings and speeches concerning the problem of beauty are formulated from a theological point of view.

God is the source of all beauty and the created world reflects His beauty. The artist is the one who tries to comprehend and give expression to it. Nevertheless, the artistic view fashions a particular and autonomous piece of world; it creates the world of appearance and game. *In God's case, the acts of creation and of the game are the same* – says László Ravasz. We cannot understand the artist and his work unless we are involved in it. This is a situation similar to playing: we can play the game only by following its rules.

The aesthetic problem of the dichotomy of content and form is related to the theological questions concerning soul and body, revelation and incarnation. The images of religious language form a vessel which holds the precious content in itself; similarly to the stuff embodying the artistic thought. László Ravasz emphasises the importance of using the power of stylistic devices in sermons. Nonetheless, he suggests a certain kind of "breaking the rules of the game", i.e. to keep away from the artistic world created by language, because, in his opinion, art works with appearances, contrary to the speech which is bound to reality.

László Ravasz perceives well the aesthetic possibilities in preaching, yet he is afraid to become entirely involved in the autonomous world of language. His opinion is understandable due to the fact that he had lived and worked before the aesthetic paradigm came to the forefront in hermeneutics, according to which the world of language creates and shapes reality. In Ravasz' time the effort to distinguish the text from the reality beyond it was still dominant, and the theological thinking which came to emphasise the role of the text of Scripture in our encounter with God was present only in a lesser degree.

Keywords: the aesthetic thinking of László Ravasz, religion and art, aesthetic possibilities in preaching.

Bevezetés

Ravasz László első esztétikai tárgyú művei diákkorában születnek. Némelyikük szemináriumi dolgozat; Vajda János költészetét vizsgáló tanulmányát azonban esztétikai pályaműként írja. Meg is nyeri a pályázatot, mi több, doktori értekezés-

---

* Máthé-Farkas Zoltán (sz. 1976, Kolozsvár) 1995–2000-ben a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet hallgatója. 2000-től segédlelkész Marosvásárhelyen, a Szabadság-úti gyülekezetben. 2004–2009 között az uzdiszentpéteri missziós egyházközségben szolgált, ahonnan Székelykövesdre kapott meghívást. 2010-ben abszolutoriumot szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában, ösztövenységi vallástudomány főszakkal, homiletika és dogmatika mellékszakkokkal.

** A tanulmány megjelent a *Theológiai Szemle* 2010/4-es számában, s ez annak átszerkesztett és javított változata. Köszönjük a *Theológiai Szemle* szerkesztőségének, hogy engedélyezte a tanulmány másodszori közlését.

nek is elfogadnák. Önéletrajzában azonban úgy tekint vissza ezekre az írásokra, mint amelyekkel lezárul „filozófiátlan esztétikai érdeklődésének” a korszaka. Az írások az *Aisthesis* című, első könyvében is megjelennek, 1903-ban. A könyvecskében található három tanulmány a következő: *Az érzékiség a művészetben; Mefisztó és Lucifer; Vajda János festő költészete*. E könyv anyagát, akárcsak a szerző számos más írását is, a Kolozsváron kiadott *Egyetemi Lapok* közli.¹

Esztétikai felfogásának legrendszeresebb összefoglalását az 1907-ben Kolozsváron kiadott *Schopenhauer esztétikája* című munkájában találhatjuk meg. Ez volt a filozófiai doktori disszertációja. Felfogását ebben is közvetett módon fejti ki, és pedig Schopenhauer esztétikájának a bírálatában: Miután ismerteti a német filozófus gondolatait, a doktori dolgozat második részében kiértékeli és kiigazítja az esztétikai alapfogalmak schopenhaueri megközelítéseit. Ekkor még a filozófus Ravasz László fogalmaz; későbbi írásaiban, beszédeiben már teológiai szemlélettel és nyelvezettel szembesülünk.

Tanulmányom Ravasz László esztétikáját ismerteti az általam megvizsgált írásai alapján. Az első fejezet az esztétikai fogalmak meghatározásait tartalmazza, a másodikban pedig pedig azt mutatom be, miként vélekedett Ravasz László a művészet és a vallás viszonyáról. Itt térek ki a művészettel kapcsolatos erkölcsi vonatkozásokra, valamint arra az álláspontra, amely szerint a prédikáció is műalkotás. (Egy behatóbb vizsgálódással azt is fel lehetett volna tártani, hogy Ravasz esztétikai felfogása miként illeszkedik bele a kortárs teológia és filozófia kontextusába. Az őt tanító kolozsvári filozófusról, Böhm Károlyról írott tanulmánya² azonban, nem volt elérhető a számomra.)

Az irodalomjegyzékben Ravasz László munkáit keletkezésük időrendi sorrendjébe állítottam. Keletkezésük idejének behatárolásánál olykor az önéletrajzi megjegyzéseire támaszkodtam. Nem törekedtem arra, hogy felfogását időrendhez kössém. Ugyanis nem érzékeltem jelentős gondolatmódosulást a fiatalkori és a későbbi írások között, legfeljebb más oldalról való megközelítést, tudniillik előbb filozófiai, később pedig teológiai nézőpontút. Illetve: azt állapíthattam meg, hogy némely értelmezésénél csupán a szemléltetés miliője változik, például: a művész a maga teremtette világában olyan, mint a játékos a játékban; sorsában azonban úgy különbözik másoktól, mint a virágcserep, amelynek földje virághagymát rejteget. A gondolatok „állandósága” talán Ravasz László közéleti szerepvállalásával magyarázható, amint ezt már erdélyi „korában” megjegyzi: a magyar teológiai tanárok tudósi-kutatói pályája gyakran azzal ért véget, hogy valamilyen adminisztratív megbízatást kaptak.³

Tanulmányomban feltűnően sok az idézet, és pedig azért, hogy ezáltal mutassam be Ravasz László képes, kifejező beszédmódját. Tudniillik, ha saját szavaimmal fogalmazom át gondolatait, akkor ez olyan pusztán közlést eredményezett volna, amelyből kivész a gondolatok hangulati, esztétikai hatása. E célból hasznos lenne kiadni Ravasz László kizárólag csak esztétikai kitekintésű írásainak antológiáját.

¹ Ravasz László: *Emlékezéseim*. A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1992, 63. és 68. A további utalásokban Ravasz László írásait a szerző neve nélkül tüntetem fel.

² Böhm Károly *értékelmélete, különös tekintettel esztétikai alapelveire*. Besztercebánya 1913.

³ *Emlékezéseim* 73.

1. Esztétikai alapfogalmak

1.1. A szépség

Schopenhauer esztétikájának tárgyalásában a szépség kérdését elkerülhetetlenül az ideatannal való összefüggésében kell megközelíteni. Schopenhauer és Platón viszonyát vizsgálva, Ravasz László megjegyzi, hogy a német filozófus igencsak kedveli a platóni barlang hasonlatot. Eszerint az emberek a valóságnak csak a másolatát látják, mint falra kivetülő árnyképeket. Platónnál a barlangon kívüli élet az ideák világa, a barlangban (a látható világban) élő emberek pedig az ideák hasonmásait látják. Az ideavilág az egyetlen igazi valóság, az ideák egyike a szépség.⁴ Schopenhauernél az ideák világa azonban másodlagos: nála az akarat tárgyasul az ideákban, ezek fényét sugározza szét a jelenségekben álló képzetvilág, azaz: a tárgyi világba belépő idea az anyagban nyer kifejezést. Minél adekvátabb módon fejezi az anyag ki az ideát, annál szebb a tárgy: a szép a megfelelő formában kifejezett idea.⁵

Ravasz László megközelítése eltér e két szemlélettől, és a következőket írja: az idea nem ontológiai tényező, sem nem metafizikai entitás,

„hanem csupán a dolgok centrális jelentése, mely mint abszolút érték megélés vagy alkotás folyamán gondolati, szociális, érzéki síkban megvalósul. Az érzéki síkban megvalósult ideát nevezzük szépnek.”

Az idea önmagában azonban nélkülöz minden érzékiséget. Az idea megvalósulása a centrális jelentés önkivetülése – az érzéki síkban való megjelenés révén. Amíg nem jelenik meg érzéki síkban, addig csak az állítható róla, hogy igaz, vagy nem-igaz. A szépség az érzékileg megvalósult igaz, a rút pedig az érzékileg megvalósult *nem-igaz*. A *kalokagathia* szemléltetéseképpen összeveti Da Vinci és Ghirlandaio *Az utolsó vacsora* című képét. A képnek „az egy közületek elárul engem” jelentést létrehozó dinamikája, logikai szerveződése teszi széppé Leonardo freskóját. Ghirlandaio alkotását a nem-teremtészetes beállítottság miatt látja Ravasz nem-szépnek.⁶

Teológiai megközelítésben a szépség Isten gyönyörűségének visszfénye. Isten jókedvűből teremtette a világot, örül neki, gyönyörködik benne. A szépség nem szükséges dolog a világban, hanem játék és ráadás. Az igazságra szükség van, s ez nem lehet csak látszat. A jóságnak is meg kell lennie, irtózatos, ha sohasem valósul meg. A szép-nél elég, ha látszik. A világ szépség nélkül is világ, az életet lehet szépség nélkül is élni, de sűrű és komoly az a jó világ, amelyből hiányzik a szépségből fakadó „fölsleges” játékosság. A szépség Isten ajándéka:

„fénylő, szimbólumos apológia arról, hogy az a kéz, amely a szépséget szerezte, kiviszi, hogy az igazság megmaradjon, s a jóság meglegyen.”⁷

⁴ Vö. Pais István: *A görög filozófia*. Szerzői kiadás, Budapest 1994, 324., 326.

⁵ *Schopenhauer esztétikája*. Gombos Ferenc Könyvnyomdája, Kolozsvár 1907, 70., 94., 199., 269. Ld. a 200–201. oldalak jegyzetét.

⁶ *Schopenhauer esztétikája* 260. és 272–275.

⁷ A lángész, mint képzelőerő. In: *Orgonazigás. Beszédek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 35. Szabolcska Mihály szobrának leleplezésekor. In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 143.

Eme „apológiaként”, a szépség egyben emlékeztető és biztató feladattal is bír. A platói anamnészis-elmélet⁸ egyfajta teológiai alkalmazását vélhetjük felismerni abban a gondolatban, miszerint a világunkban megvillanó, tovatűnő szépség mintegy magunkkal hozott néhány sugara annak az elvesztett paradicsomnak, amelyben nem volt semmi olyan, amit esztétikailag csúnyának vagy közömbösnek lehetett volna nevezni, amelyben minden ott sugárzott a szépség fénye. A szépség emlékeztet bennünket a tökéletes szépség elmúlt állapotára, de biztat és ígér is,

„hogy van egy világ, ahol eltűnik minden zűrzavar, diszharmónia, tört vonal, eltorzított jelentés, homályos kép, ahol minden újra megtelik a dicsőség és örökévalóság szépségével”.⁹

1.2. A művészet

A művészetet Ravasz László olyan játéknak tekinti, amelyben az ember képes látzatvilágot megteremteni a képzelet erejével. A látszatteremtés eme lehetőségét Isten már eleve beletervezte a világba, a hozzá való képesség kiváltságát pedig a gyermekeknek és a művészeknek adta. A játék-metaphora alapja az az elgondolás, miszerint a művészet a valóságot úgy tükrözi, hogy annak valamely részét kiszakítja eredeti összefüggéseiből, és egy maga alkotta milióbe helyezi, azaz új tér-, idő- és okbeli meghatározást ad neki. Így alakul ki az öntörvényű, öncélú „mintha-világ”, amely elkülönül a valóságtól. Ebben a világban csak a játékszabályok betartásával lehet részt venni: „játsszuk azt, mintha...” Így válik a fásláda tengeralattjáróvá, a szék repülőgéppé, a seprűnyél királykisasszonnyá, a kisfiú pedig királyfivá.¹⁰

E „mintha-világ” teremtésekor utánzás és visszaemlékezés történik. Az alkotás közben valami emlék újul fel arról, hogy Isten is így tett, amikor világot teremtett, ily módon pedig a művészet a teremtő Isten utánzását jelenti. Az ember Isten társa a játékban és a teremtésben – írja Ravasz, hozzátéve azt is, hogy Istenben egyet jelent a játék és a teremtés. Ha pedig Istenben egy a kettő, ez azt jelenti, hogy Isten játéka mégis különbözik az emberétől: Isten valóságot, az ember azonban látszatot teremt, mégpedig azért, hogy felszabaduljon a valósággal járó felelősség és a terhek alól. Az ember a „mintha-világba” menekül a valóság világától, és megteremti a látszat világát. Ezzel együtt azonban olyan magasabb rendű valóságot fedez fel, amelyből visszatekintve másként tudja látni az addigi valóságot.¹¹ Így válik érthetővé a szerzőnek az a gondolata, hogy a művészet kétirányú prófétálást végez: visszaemlékezik a kezdet dicsőségére, de az örökkévalóság felé is fordít bennünket: nagyon emlékezni annyi, mint jövőt mondani.¹²

⁸ Platón: a halhatatlan lélek a transzcendens szférában ismer meg minden magában véve valót (így a szép, a jó, az igazságos, a szent stb. ideáit), megszületése előtt azonban elveszíti ezt a tudást. A világ dolgai az ideák utánzatai, és a hasonlóság révén előidézik az ideákra való visszaemlékezést a lélekben. Ld. Pais István: *i. m.* 324. skk.

⁹ Nyomkeresés. In: *Korbán. Beszédek, írások*. II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1943*, 374–375. (* A kötet tulajdonosa által kézzel beírt évszám.)

¹⁰ Vajda János festő költészete. In: *Egyetemi Lapok* VII/10. (Kolozsvár 1903), 188. A látszat és a játék. In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 120. skk. A játék. In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 128–129.

¹¹ *A látszat és a játék* 123.; *A játék* 132.

¹² A lehetetlenség elve a művészetben. In: *Orgonazigás. Beszédek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 43. A lángész, mint emlékezet. In: *Orgonazigás. Beszédek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 31.

Ezen a ponton azt állíthatjuk, hogy Ravasz László érzékeli a művészet azon lehetőségét és képességét, hogy valóságot formáljon és alakítson. A metaforikus szövegek, amennyiben hajlandóak vagyunk belépni az általuk megmutatott világba, képesek újat mondani, új elgondolásokra, felismerésekre rávezetni – állítja ezt a Ricoeur nyomát követő kortárs hermeneutika, sőt, a pasztorálpszichológia is.¹³ Szabad nekünk ezt a gondolatot kiterjesztenünk a művészet egészére, hiszen minden műalkotás alapjánál a metaforikus átvitel történik meg: a lelki-gondolati tartalmat szemléletes formában akarja kifejezni (a cél és az eszköz, a gondolat és az anyag feszültségének kérdése a szerző sok írásában előjön).¹⁴ Eme törekvésével a művészet úgy menekít ki a világból, hogy közben még teljesebben a miénkké teszi azt: felfedezi, mélyére hatol, a lényegest összetömríti, általánosít. A természetet utánozza, élénk állítja képben, kőben, hangban, nyelvben, de nem tükörképe vagy másolata a természetnek. Az ábrázolás révén, a belőle vett anyagok által értelmezi, magyarázza a világot.¹⁵ A viláértelmezés azonban következménye a művészetnek. A művészet önmagában öncélú, s azért van, hogy a tartalom kifejeződése a szép látszat kedvéért történjék; nem hasznossági elvek irányítják. E gondolatot a szerző elviszi egészen addig, hogy azt állítja: ha például kiderülne valamely műalkotásról, hogy tulajdonképpen nem is létezik, hanem csak látszat, ez a tény semmit sem változtatna annak szépségén.¹⁶

A beszéd művészetéről szóló írásaiban észrevehető azonban egyfajta óvatosság is. Ravasz már a viszonylag korai homiletikai írásában figyelmeztet arra, hogy a látszatokkal dolgozó művészi tendenciának nincs helye a szónoki beszédben.¹⁷ Észleli azt is, hogy a művész és alkotása elszigetelődnek a közösségtől s éppen a megteremtett más-törvényű látszatvilág választja el őket az emberektől.¹⁸ Késői művében, a kilencedik parancsolat magyarázatánál pedig a költők, írók, nagy álmodók nagy kísértéséről szól, éspedig arról, hogy az illúzió eltávolít az élettől, álmodozóvá és terméketlenné tesz.¹⁹

Ravasz tehát vallja egyfelől a művészet valóságalkító, valóságértelmező erejét, ami épp a látszatteremtés révén valósul meg; másfelől azonban veszélyesnek érzi a művészet generálta világba való belebocsátkozást. A művészet mindenképpen olyan játék, amely a világot akarja megmagyarázni. Ez azonban csak azok számára fog megtörténni, akik elfogadják a játékszabályokat. A kívülálló, a szkeptikus játékrontó soha nem fogja megérteni azt, ami a játékon belül történik.

¹³ Vö. Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament – Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 2005), 70. skk., 117–122. Lane, Belden C.: Language, Metaphor and Pastoral Theology. In: *Theology Today* 43 (1987. January), 487–502.

¹⁴ Ld. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*. Református Egyházi Könyvtár XI. Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1915, 448–449. és 480. *A lebetetlenség elve a művészetben* 41.; illetve: A romok symphoniája. In: *Orgonazúgás. Beszédek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 52. A haldokló műalkotás. In: *Tudom, kinek hittem. Beszédek, cikkek, írások*. III. kötet. Studium, Budapest 1927, 97. stb.

¹⁵ *A lebetetlenség elve a művészetben* 42. és *Vajda János festő költészete* 188.

¹⁶ Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője. In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*, III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 8. Vö. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 380–381. Az irodalomismeret ellenmondásai. Az irodalom dialektikája. In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet, 107.

¹⁷ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 380–381. Vö. A beszéd mint műalkotás. In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet, 35. és 38.

¹⁸ Vallás és művészet (1941). In: *Korbán. Beszédek, írások*. II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1943,* 358.

¹⁹ „Én vagyok a te Istened!” *A Tízparancsolat magyarázata*. Kálvin Kiadó, Budapest 1995, 62.

1.3. A művész

Ravasz László véleménye a művészről kétféleképpen jelentkezik. Írásaiban, beszédekben elméleti megfogalmazásokat találunk a zseniről, lángészről, művészről, illetve olvashatunk az egyes művészekről, kortárs vagy régebbi alkotókról pedig megjegyzéseket, hosszabb írásokat és előadásokat. Tanulmányt ír Vajda Jánostól, emlékbeszédet mond vagy ír Gárdonyi Gézárról, Hubay Jenőről, Szabolcsa Mihályról, más „irodalomtörténeti fejekről” (*Korbán*, II.); önéletírásában személyesen vall Ady Endréről, Móricz Zsigmondról, Szabó Dezsőről; megnyitóbeszédeket mond festészeti kiállításokon, hangversenyeken, irodalmi rendezvényeken.

Ravasz László szokásosan szemléletes bevezető stílusában így kezdődik a Hubay Jenő Társaság 1937-beli ünnepélyén elhangzott emlékbeszéd:

„A művész és a közönséges ember úgy viszonylik egymáshoz, mint két virágcserep, amelyek közül az egyikbe tulipánhagyma van ültetve, a másikba nincs...”²⁰

Sokáig nem tudni, hogy van-e különbség a két virágcserep között, mindkettőt lehet öntözni könnyel vagy vérrel, lehet felékesíteni vagy észrevétlenül hagyni, bármit belekeverni a földjükbe, de amikor kivirul a tulipán, attól a pillanattól kezdve minden a virágért történik a virágcserep életében, akár ellene, akár a javára. A művész abban különbözik a közönséges embertől, hogy benne van „az elvetett magnak a nyugtalansága”, s ez a nyugtalanság szabja meg az életét. E nyugtalanság megszüntetésére törekedve igyekszik megragadni hangokat, színeket, alakokat, gondolatokat, és másokat is belevonni ebbe a világba.²¹

A művészettel kapcsolatban olvastuk azt, hogy a művészet emlékezés, utánzás, játék. Mindez a művész tevékenységeként írható le. A művészeknek apriorisztikus világképük van, ennek emléke elevenedik fel a tapasztalat és a valóság hatására, és a művész ennél fogva tudja, hogy pontosan mire kell figyelnie, melyik az a szépség, amit ki kell szűrnie abból, ami őt körülveszi.²² Ez a megfigyelés-megragadás és kiábrázolás azonban tusakodással jár:

„milyen vert had, milyen mániákusok, koldusok, megbabonázottak serege. [...] milyen szennyesek, könnyesek, véresek, törött a szárnyuk, az a szemük fénye, tántorgó a léptük; megszállott sereg. [...] ez az a sereg, amelyik százszor különb, mint mi, és mégis naponként meghalnak egy mosolyunkért.”²³

A művész „visszaemlékszik” a kezdeti szépségre, alkotó tevékenységében pedig Istent utánozza. Olyan ez, mint amikor a szobrász maga mellé engedi a gyermekét, kezébe ad egy marék agyagot, s engedi, hogy utánozza őt. Azért Isten-utánzás ez, mert a művész képes egy *más-világ*ot teremteni, vagyis azt a bizonyos „mintha-világ”ot, amelyet a maga öntörvényűségével rendez be és alakít. Ez a játék világa, s ennek abszolút játszója a művész.²⁴

Figyelemre méltó, hogy miközben Ravasz László a művészt Isten teremtőtársaként látja és játszótársává teszi, ügyel annak a teológiai igazságnak az érvényesülé-

²⁰ Hubay Jenő. In: *Legyen világosság. Beszéddek, írások*. III. kötet, 178.

²¹ Uo.

²² *A lángész, mint emlékezet* 27–28. és 30.

²³ *Nyomkeresés* 376.

²⁴ *A baldokló műalkotás* 98.; *A látszat és a játék* 123.; *A játék* 130–131.

sére, hogy az ember tulajdonképpen nem teremt (a semmiből), hanem (a meglévőből) alkot, még pontosabban: alakít. Egyik kolozsvári diáktársáról írta:

„nagyszerű költői képalkotó volt, s rendkívül szuggesztív érező; de kevés volt a művészi, alakító képessége”.²⁵

Összevetve a művész sajátosságát a gondolkodóéval, ugyancsak a meglévő alakítására való képességet hangsúlyozza: a filozófus új gondolatokat fedez fel, a költő régi és örök gondolatokat érez át újra és új kifejezésekben mutatja meg azokat.²⁶ A zseni új kapcsolatokat teremt, új korrespondenciát lát meg, új hasonlatot mond, eddig nem tapasztalt lelki megnyilvánulásokat fedez fel. Tehát az új jelentéseket, az „új világalakulatokat”, a „mintha-világot” a meglévő képek szabad kapcsolásával alkotja meg.²⁷ E „szabad kapcsolat” azonban nem kis dolog. Általa a lehetetlent kell lehetségessé tenni.

1.4. A mű megalkotása

A művészet egyik feltétele a világban van (a benyomásokat kialakító tárgyak, színek, hangok stb.), a másik pedig az emberben, aki befogadja mindannak, ami benyomássá válik benne. A mű megalkotása olyan tevékenység, amely érzéki kifejezést juttatja a benyomások folytán felismert szellemi tartalmat, illetve ennek a szellemi tartalmat kifejező tevékenységnek az eredményét. Lényeges vonásai a jelentés, az anyag, a műforma, az ezeket új élethez állító erőt teremtő alakító erő.²⁸ Ebben az alponban tehát Ravasz László azon gondolataira tekintünk, amelyeket a műtárgyat létrehozó tevékenységről vallott.

A szép az érzéki síkban tökéletesen megvalósult idea, jelentés. Ha ez látszatos képekben jelenik meg, akkor esztétikai szemléletről beszélhetünk, ha azonban konkrét képekben valósul meg, műalkotás történik.²⁹ Az alkotás folyamata tehát egy benső és egy külső szakaszra tagolódik. *Látták az istenfiak, hogy szépek az emberek leányai, ezért feleségül vették közülük mindazokat, akiket kiszemeltek maguknak. Akkor ezt mondta az UR: Ne maradjon lelkem örökké az emberben, hiszen ő csak test. Legyen az életkora százhusz esztendő. Abban az időben, amikor az istenfiak bementek az emberek leányaiboz, és azok gyermekeket szültek nekik – sőt még azután is –, óriások éltek a földön. Ők azok a vitézkedők, akik ősidőktől fogva hírnevesek voltak.* Ravasz a „minden szépség nemzetségfájára” talál metaforát 1Móz 6,2–4 mitikus elbeszélés-törredékében: a gondolat, Isten gyermeke egyesül a föld leányával, az anyaggal, s mint két szerelmes, ismer bennük egymásra az égi és a földi ellentét.³⁰ Ezt a felismerést, majd annak technikai kivitelezését, a gondolat testet öltését azonban megelőzi még néhány mozzanat.

Ravasz László a *hangulat*ot tekinti az alkotás legelső mozzanatának. A művész befogadó magatartását a magával hozott, apriorisztikus világképből származó emlékek irányítják. Eme emlékek teszik sajátossá, egyedivé a művészt, és pedig olyanná, aki csak bizonyos benyomásokra figyel, és csak ezeket észleli és gyűjti: egyik a hangokat, másik a színeket, egy következő a mozzulatokat. A hangulat kialakulásakor ez az emlék „ko-

²⁵ *Emlékezéseim* 69 (kiemelések tőlem).

²⁶ A lélek embere. In: *Isten rostájában. Beszéddek, írások*. III. kötet, 111.

²⁷ *A lángész, mint képzelőerő* 34.

²⁸ Zenehercegnő és három nénye. In: *Isten rostájában. Beszéddek, írások*. III. kötet, 135. *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője* 12.

²⁹ *Schopenhauer esztétikája* 276.

³⁰ *A baldokló műalkotás* 96.

pogtat” a lélekben. Jelentésrétegek, asszociációs pályák, a tudatalattiban lévő képek mozdulnak meg ekkor. Így vezet a hangulat a *belső küzdelem*hez, ami az alkotás következő fázisa.³¹ Ravasz ezt írja filozófiai disszertációjában:

„Valami meleg szellő suhan át lelkünk taván, s felborzolja tükrét. [...] S a hangulat nem röppen el ezüst barázdát írván a lélekben, mint fecskeszárnya az álmodó tavon, sőt inkább fenéig felzavarja azt. Belső küzdelem támad az Én mélyén, valami fájdalmas hányattatás, mely egyre kínosabbá válik. Kődök gomolyognak ott benn, azokon a fényes mezőkön, ahol máskor tiszta ragyogás, átható sugár minden. Szeretnénk szabadulni ettől az állapottól, mint a megtermékenyült asszony a viselés kínjaitól. De a köd odabenn egymásba omlik, sűrűsödik, s kezd valami központ körül elhelyezkedni. Hangokat hallunk belőle, mint Ezékiel a templomban, de nem bírjuk még értelmét kivenni, mintha nagyon távolról csendülne láthatatlan szellemek beszéde. Most már érezzük a tárgyat, tudjuk, hogy van valami bennünk, s erőnk megfeszül a cél megpillantásakor.”³²

Olyan esztéta ő, aki belülről is ismeri az alkotás folyamatát, nemcsak gimnazista korabeli szépírással való kacérkodása folytán, hanem érett igehirdetőként a szolgálatra való felkészülésben is:

„az alkotómunkánál a harc a tudatalattiban dől el. Ott képződik az a meghatározhatatlan melegség, amely az inspirációnak az ágya. Onnan csap ki az ötlet, az intuíció, ott születik a szemlélet, ott várnak a képek. A koncepció titka ez.”³³

A harmadik mozzanat a gondolat, a tárgy megjelenése, azaz a *jelentés kikristályosodása*, amint ez kiderül az előbbi idézetekből is. A régebb és az újonnan szerzett benyomások megmozdulása, azok megváltozott rendben való csoportosulása új kapcsolatok, új jelentések felismeréséhez vezet. Alapjában véve, a művész tudata hasonlatmondással dolgozik: két képet összekapcsolok azért, hogy valamelyiknek új vonását teremtsen meg – állítja Ravasz László.³⁴ Ez a folyamat már beletorkollik a *gondolatnak képekben* (azaz hang-, szín-, szó-képekben) *történi tagozódásába*. Ez az alkotás negyedik mozzanata. A jelentés-magnak eme kiterjesztésében, fejlesztésében ott van már a logikai tevékenység is: itt a „mintha-világ” törvényeinek képzeleti, azaz a szemlélet szintjén való megalkotása történik, mégpedig az adott művészet nyelvezetének logikája szerint. Így alakul ki a műtárgy belső formája.³⁵

Eddig az alkotás benső folyamatára figyeltünk. A következőkben azt vizsgáljuk, miként közelíti meg Ravasz László a művészi gondolat és az anyag találkozásának kérdését. A játék-modell összefüggésében szólva: a lét nyomasztó súlya alóli felszabadulást (a „lehet másként is” képzeleti felismerését) a művészi gondolatra épülő új világ, a játék világának megteremtése követi. A látszólagos képekben való gondolkodás után a jelentés tagozódása továbbfolytatódik a technikában, az „ideaérzékítésben”.³⁶ Ez te-

³¹ *A lángész, mint emlékezet* 30–31.

³² *Schopenhauer esztetikája* 284–285.

³³ *Emlékezéseim* 49. és 297.

³⁴ *A lángész, mint képzelőerő* 34–35.

³⁵ Vö. *Schopenhauer esztetikája* 275. *A látszat és a játék* 119–122. *Emlékezéseim* 297. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 448.

³⁶ *A játék* 128. *Schopenhauer esztetikája* 287.

kinthető az alkotói folyamat utolsó szakaszának. Itt a legnagyobb a feszültség, hiszen a szellemet láthatóvá, anyagivá kell tenni:

„Ez a pont [...] a belső formának a külső formával való egysége, az intelligibilis alkotnak az érzéki síkba való alábocsátkozása, tehát a legkényesebb pont a műalkotás elméletében.”³⁷

Itt a lehetetlenség elvét kell megvalósítani. A „mintha-világ” törvényeit ki kell terjeszteni a műalkotás anyagára, formájára. E más-világ minden érzékelhető részének ezt a más törvényszerűséget kell igazolnia:

„A játékban [...] két világ ér össze: a létezőnek és a látszatnak a világa. [...] [a létező] anyagi világot hatalmába veszi a csodálatos *mintha*, és áthelyezi egy külön világba, amelynek megvannak a maga törvényei, rendje, szabálya, levegője, tragikus feszültsége, lebilincselő ereje.”³⁸

A műalkotásban megvalósul a jelentés – elengedhetetlen a cél és eszköz, a gondolat és anyag szintézise, mert csakis az anyag és a gondolat közötti viszony rendeződése, strukturálása révén áll elő a műtárgy. Ennélfogva a mű alkotásának tevékenysége a lehetetlenség legyőzését jelenti:

„a szobrászat mozdulatot akar kifejezni az abszolút mozdulatlansággal: a kővel, az ércel. [...] A festészet testet, távlatot, levegőt, mélységet akar kiábrázolni abszolút síkban [...]. A költészet és zene életet akar ábrázolni, s ehhez csak szavai vagy hangjai vannak.”³⁹

A győzelem azonban nem következmények nélküli és nem akadálytalan, mert találkozásukban a gondolat és anyag kölcsönösen alakítják egymást. A kettő közötti feszültségben a jelentés egyszerűsödésképpen kényszerül, amennyire ezt önmaga megszegényítése nélkül teheti; a kifejező anyagnak pedig a jelentéshez való idomulásában a tőle telhető legjobban kell differenciálódnia. Mert valamely nagy és bonyolult zene nem sokat ér, ha csak egy pásztorsíp van a kezünkben – adja értésünkre a szerző.⁴⁰

Továbbá: e találkozás létrehozása nem akadálytalan. Ezért írja Ravasz László, hogy amennyiben valami vakon vagy gátolva marad a jelentés megvalósulásában, formahiba áll elő. Hasonlóképpen, kisebb vagy nagyobb mértékben mindig észlelhető a műtárgyakon az érzékiség, a haszon, a bölcselkedés, a művész erőlködése vagy a valóban nagy művész tehetetlenségének tragikuma. Ezek is befolyásolják a gondolat kifejeződését, a szépség megnyilvánulását.⁴¹

1.5. A műtárgy

Az előbbieken a műalkotásról mint a szellemi tartalmat érzéki kifejezéssel felruházó tevékenységről szóltunk. A műtárgy a szellemi tartalmat kifejezésre juttató tevékenység eredménye. Az ideatan kifejezéseivel élve, Ravasz László ideának nevezi a dolgok centrális jelentését, ami akkor válik esztétikai értékévé, amikor érzéki síkban va-

³⁷ *A gyülekezeti igebirdetés elmélete* 448.

³⁸ *A látszat és a játék* 121. (Kiemelés a szerzőtől)

³⁹ *A lehetetlenség elve a művészetben* 41.

⁴⁰ *A gyülekezeti igebirdetés elmélete*. 448–449.

⁴¹ *Schopenhauer esztétikája* 276. *Nyomkeresés* 375–376.

lósul meg. A művészi szép magja tehát az alkotói tevékenység első mozzanataiban felismert, kikristályosodó jelentés. Ez a jelentés létrehozza a belső formát a zseni képzeletvilágában, amely a technikai kivitelezéssel fog külső formát ölteni, érzékvé válni. A forma a megjelent tartalom, a tartalomnak pedig akadálytalanul kell megvalósulnia a formában, máskülönben formahiba áll elő. „A műtárgy *élet*, melynek központi jelentése eleven organizmusba tagozódott” – írja a szerző, Kantra hivatkozva.⁴²

A tartalom megvalósulásának mikéntjét a priori esztétikai kategóriák irányítják, és pedig a szimmetria, harmónia és a ritmus. Olyan formai feltételek ezek, amelyek nem függenek a konkrét tartalomtól, hanem formálják azt. Önmagukban nincs jelentésük, csak ha tartalom tölti ki őket – olvassuk a Schopenhauer esztétikáját elemző munkában.⁴³ Az egyes művészetek annak alapján különülnek el egymástól, hogy milyen esztétikai kategóriák szerint rendeződik a forma előállításának „anyaga”. A költészet a nyelvvel alkot, a képzőművészetek színeket, alakokat használnak, a zene a hang révén jelentkezik, az építészet a téralakításban, a színház a szorosabb értelemben vett játékban nyilvánul meg. Ravasz László a szónoklatot is megemlíti ezek mellett, és olyan műalkotásnak tekinti, amit „genus mixtum”-ként határoz meg. Tehát a dráma és a nem-művészi, kifejtő beszéd között elhelyezkedő műfaj, amit logikai drámának nevez.⁴⁴

Elképzelhető, hogy Ravasz László esztétikai felfogása azért tart ki a gondolat és az anyag dichotómiája mellett, mivel a platói ideatan és a hagyományos keresztyén antropológia⁴⁵ háttéréből indul ki. Előbb már szóltunk arról a megközelítéséről, miszerint a műalkotásban anamnézis és utánzás történik: objektív módon úgy, hogy a világunkban megjelenő szép a bűneset előtti dicsőségre, a tökéletes szépségre emlékeztet; szubjektív módon pedig abban, hogy az anamnézis a művész egyéniségétől függő szépség észlelésében lelhető fel, vagyis a zseni „magával hozott” színre, képre, hangra, mozdulatra való visszaemlékezésében. Ilyenkor filogenetikus emlékrétegeken át pillant bele az örökkévalóságba, visszamegy az ősválóságig, a teremtés előtti kezdetig. Valami emléke újul fel arról, hogy Isten is így cselekedett akkor, amikor világot teremtett, és ezáltal az alkotóművész Istent utánozza, őt követi – állítja a szerző.⁴⁶ Isten pedig az a Művész,

„akinek inspirációja és koncepciója pillanatonként megújuló világteremtés. [...] aki minden szépségnek forrása és telje. [...] aki sohasem rontott el semmit, s akinek egyetlen kontár vonala sincs. Nála invenció és kivitel azon egy pillanat műve, és ő az, aki sohasem másol, sohasem ismételi, sohasem keres, és nincsenek stílusai.”⁴⁷

⁴² *A beszéd, mint műalkotás* 32. *Schopenhauer esztétikája* 223., 276. és 291. (Kiemelés a szerzőtől.)

⁴³ *Schopenhauer esztétikája*, 288 sk.

⁴⁴ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 452. *A beszéd, mint műalkotás* 41.

⁴⁵ Vö. a *Kis dogmatika* emberről szóló fejezetével. (*Kis dogmatika*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990, 43–49.)

⁴⁶ *Nyomkeresés* 373. *A lángész, mint emlékezet* 30–31. *A látszat és a játék* 121–122. Vö. *Őszivetségi magyarázatok*. Kálvin Kiadó, Budapest 1993, 182. A 104. zsolttár a személyes Isten munkájának szemléltetése: Isten és a világ – a művész és annak alkotása.

⁴⁷ *A baldokló műalkotás* 98. Ravasz László a *creatio continuat* vallja: „Teremtés és gondviselés nem két külön munka, hanem egy cselekvésnek, azon egy isteni akarásnak két teljesítménye: Isten megteremti világot, s teremtett világát fenntartja és igazgatja. [...] a teremtés az elkezdett gondviselés, és a gondviselés a teremtés folytatása.” Ld. *Kis dogmatika* 27. és 34.

Isten mesterműve ebben a világban a Názáreti Jézus, a testté lett Logosz, aki Isten minden dicsőségét hordozza magán, akinek képéhez csak keret a történelem és univerzum.⁴⁸

„Az igazi műalkotások az örökkévalóságból jönnek, és oda térnek vissza.” Jóllehet óriások születnek az istenfiak és az emberek lányainak szerelméből, az óriások élete – hosszúsága ellenére – ideig való. *Az utolsó vacsora* című falfestmény kapcsán írja Ravasz, hogy „rab a gondolat benne”. Igaz, ott a kép által megvalósuló Jézus-hirdetésről szól, és felmutatja, hogy Jézus a róla szóló kép keletkezése előtt, mellett, és a kép megsemmisülése után is él. Az inkarnáció-teológiára való utalás mellett megjelenik az nézet is, hogy ami porból való, az porrá lesz, a gondolat pedig visszatér eredeti származási helyére, azaz a nagy Művész színe elé (vö. Préd 12,7).⁴⁹

A lehetetlen csakis a művész által alkotott „mintha-világban” válik lehetségessé. Az anyag ebben az elkülönített más-törvényű milióban válik a gondolat hordozójává úgy, ahogyan a való világ dolgai csak a játékszabályok által felállított törvényszerűségek között válhatnak játék-elemekké. Éppen ezért nevezheti Ravasz László a romot „lassan visszaszülető műalkotásnak” vagy „megfordított műalkotásnak”. A műtárgy tulajdonképpen a mesterséges szintézis útján áll elő, anyaga a természetből származik, és új összefüggésrendszerbe kerül; romlásakor pedig ez a mű-világ bomlik fel. A természet „sír elszakított alkatrészei után”. Ezért a műtárgy anyagi megsemmisülése – a természet szempontjából – az élet helyreállítását hozza.⁵⁰

Előfordul, hogy a műtárgy anyagának romlása maga után vonja a gondolat eltűnését is. Voltak költemények, amelyek meghaltak, mert elfelejtették a nyelvet, amin íródtak:

„ha mi meghalunk, meghal velünk Petőfi és Arany. Egy-egy fordításban még talán átmelegít valakit, de ez már nem az élő géniusz, csak hazajáró lelke.”⁵¹

Ha azonban a műalkotás a szellemi élet darabja, akkor túléli anyagát. Így igaz ez is: ha utólag kiderülne, hogy valamely műalkotás nem is létezik, hanem csak látszat, ez a tény semmit sem változtatna annak szépségén és értékén.⁵² Tegyük hozzá: a hatásán sem. Mert a játékban nyert felszabadulás és élmény akkor is tapasztalat marad, amikor a királykisasszony visszaváltozik seprűnyéllé, a tengeralattjáró fászládvá, a királyfi pedig kisfiúvá.⁵³ Lehet, hogy kipusztul egy nyelv és vele együtt az „anyagával” alkotott művek, s hogy végképp tönkremegy Da Vinci *Utolsó vacsorája*, hogy a milánói dóm is porrá lesz egykor, befejeződik egy színmű vagy zenemű utolsó előadása, de hatása megmarad azok lelkében, akik olvasták, hallották, látták, befogadták és bevonódtak a műtárgyak által megvalósított „mintha-világba”, játékba, és ezzel a tapasztalattal éltek vagy haltak, szerettek és gyűlöltek, építettek vagy romboltak társadalmat és világot.

⁴⁸ *A baldokló műalkotás* 98. Vö. *Kis dogmatika* 29–30.: „[...] a teremtés Krisztusban, Krisztus által és Krisztusra nézve történik.”

⁴⁹ *A romok symphoniája* 52. *A baldokló műalkotás* 97–98.

⁵⁰ *A romok symphoniája* 52.

⁵¹ *A baldokló műalkotás* 97.

⁵² *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium behyettesítője* 8.

⁵³ Vö. *A játék* 128. E visszaváltozás hatásos megjelenítését látjuk William Golding *A legyek ura* című regényének végén (William Golding: *A legyek ura*. Ford. Déry Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest 1970.). Ott azonban felmerül az a kérdés is, hogy vajon melyik világ a realisabb: a jelölő világ (a szigeten kialakult gyermektársadalom), vagy pedig a valóságot leplező jelölt világ (amire a felnőtt megjelenésekor ráébrednek a gyermekek).

1.6. A műélvezet

„Legizgalmasabb gyermekkori emlékeim közé tartozik az indiántörténetekből az a jelenet, amikor a pusztá vagy ismeretlen tájon megindul a nyomkereső munka. Rendes szemű ember ezen a világon semmit sem látna, de a nyomkereséshez értők ezer meg ezer biztos jeget fedeznek fel [...]. A szépség ebben a kusza és üres világban szétszórt jel, megannyi titkos nyom”,

a műélvezet pedig ilyen nyomkeresés – olvassuk Ravasz László egyik, 1941 őszén tartott előadásában.⁵⁴

„A műtárgy élet, melynek központi jelentése eleven organizmusba tagozódott.” A fennebb már idézett gondolat így folytatódik: „megértése az újraélés, melyet az Én végez szemléletében, s ennek érzelmi reflexe a műélvezet”.⁵⁵ Az esztétikai öröm alapja tehát abban a szemléletben van, amelynek során az Én felismeri az érzékileg megvalósult ideát, a szépet. Ilyenkor tulajdonképpen projekcióról van szó: az Én megéli és beleéli szemlélete tárgyába (valamely jelenségbe vagy műalkotásba) a szépséget. A műalkotások megértésekor tehát jelentésadás is történik: a való dolgok attól szépek, hogy szépnek látjuk őket. A szépség meglátása, megtapasztalása idézi elő az esztétikai örömet: műélvezet akkor áll elő, ha a jelentéseket érzéki síkban tükröztetjük, magának a tükrözésnek a kedvéért. A műélvezet tehát a látszat szülöttje.⁵⁶ És Ravasz László itt Aranyt idézi

„Nem a való hát: annak égi *más*
Lesz, amitől függ az ének varázsa.”⁵⁷

Mit látunk szépnek, és mi szerez nekünk esztétikai élvezetet – ez ízlés dolga is. Szép a gyémánt sugártörése is, de ugyanaz a jelenség üveggel is elérhető. A gyémántnak nem a fénytörő képessége adja meg az értékét – írja Ravasz László –, és azt állítja, hogy a szemléletben az esztétikai élvezet csak kísérője az értékeknek („érzelmi reflex”; ld. előbb), nem pedig „végső instancia”. Az esztétikai öröm ízlésfüggő, az ízlés pedig függ a „lélek minőségétől”, az intelligencia fokától, a kortárs általános nézetektől. Az ízlés fejleszthető, és fejlődőképes is lehet, az esztétika e fejlesztést és fejlődést irányító általános szellemi törvényeket fogalmazza meg.⁵⁸

Az alkotó és a műértő a jelentésben találkozik, és pedig oly módon, hogy a műalkotás megvalósítja a jelentést, a műélvező pedig felfedezi azt. A művészetben, annak teremtésében és befogadásában társalgás folyik: azok veszik át a művészet nyelvén megfogalmazott üzenetet, akik értik az illető nyelvet. Ezt a viszonyt szintén a játékmetafora szemlélteti a legkézenfekvőbb módon, hiszen a játékban is a látszat-világ öncélú fenntartása történik. Beavatottság szükséges ahhoz, hogy részt vegyünk valamely játékban, s e beavatottság előfeltételei pedig a megfelelő ízlés és a játékszabályok elfo-

⁵⁴ *Nyomkeresés* 373.

⁵⁵ *Schopenhauer esztetikája* 291.

⁵⁶ *Schopenhauer esztetikája* 266. és 272. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 256.

⁵⁷ Arany János *Vojtina ars poetikájából*, a *Schopenhauer esztetikájának* mottójaként is, de ld. ugyanott, a 243. oldalon.

⁵⁸ *Schopenhauer esztetikája* 267–268. Az érzékiség a művészetben. In: *Egyetemi Lapok* (Kolozsvár, 1903), VII/10., 180.

gadása. E nélkül nem lehetséges a művésszel való együttjátszás, az általa közölt jelentésben való találkozás.⁵⁹

A műélvezet azonban nemcsak a műértők sajátja lehet, mégpedig azért, mert az esztétikai élvezet alapfeltétele az esztétikai szimpátia: mindent önmagával ismerhetünk meg – írja a fiatal Ravasz László.⁶⁰ Egy festmény, egy költemény vagy valamely zene-mű hatni képes azokra is, akik nem tökéletes értői az illető művészet nyelvének. Például, a zenéről szólva azt írja, hogy némelyekben az ébren álmodáshoz hasonló helyzetet teremt meg, amely állapotban az ember lelki szemei előtt képek, képsorok villannak fel. Függetlenül attól, hogy valaki mennyire képes egy szónoklat stratégiáját kitapogatni, érzékelni és értelmezni a használt stilisztikai eszközöket, a beszéddel elérhető a művészetnek az a titkos hatása, amely „találkozás, felszabadulás, önmagára ismerés és meggazdagodás”.⁶¹

A tárgyakban, műalkotásokban meglátni a szépséget mindig meglepetés,

„olyan, mint a villanyütés, olyan, mint a fogamzás, vagy mint a mámor: titok marad, ha ezerszer is feltárja önmagát. [...] Egyik alkotásban tisztábban látod, másikban kevertebben. Megtörténik, hogy évtizedeken át nem látod meg ebben a költeményben, vagy abban a festményben, míg egyszer rád ugrik, mint egy oroszlán, és magával ragad, mint egy vihar.”

Eme, a műélvezetről tartott előadás végén pedig a szépségnek és befogadásának egy másik definíciójával találkozunk:

„a szépség egy láthatatlan világnak látható világunk résein át való finom beszűrődése, olyan, mint a börtönben ülő emberhez a kulcslyukon át beszűrődő napfény. [...] gyönyörködünk a porszemek játékában, de érezzük mindig, hogy börtönünk falán túl ragyogó napfény vár, s talán halljuk közeledni annak lépteit, aki megnyitja számunkra a zárt.”⁶²

2. Vallás és művészet

1.2. A vallás és a művészet viszonya

Az előbbi fejezetben bemutatott Ravasz László teológiailag értelmezett esztétikai meglátásait is, így a már ismertetett gondolatokat itt csupán a rendszerezés kedvéért említjük meg. Behatóbb vizsgálatot igényel a műélvezet témája, illetve az egyház és a művészet viszonyának a kérdése.

A Ravasz László írásából körvonalazódó teológiai esztétikában Isten a legfőbb Művész és Játszó, aki világot teremtett és teremt. Az alkotóművészek Istent utánozzák. A műteremtés kezdeti szakaszában észlelik a szépséget, amely az édeni dicsőségre emlékeztet és megsejteni Isten eljövendő országát. A műtárgyak ezt a szépséget igyekeznek közvetíteni: a lelki-szellemi valóságot érzékeltetik az emberrel. Ez az elsődleges érintkezési pont a vallás és a művészet világa között. Összekapcsolódásuk a bennük fellelhető to-

⁵⁹ *A beszéd, mint műalkotás* 32. *Az irodalomismeret ellentmondásai* 112. *A játék* 129–130.

⁶⁰ *Vajda János festő költészete* 187.

⁶¹ *Zenehercegnő és három nénye* 137. *A beszéd, mint műalkotás* 32. Vö. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 467–470. (a stílusalakzatokról és hatásokról).

⁶² *Nyomkeresés* 375–376.

vábbi közös vonásokkal is magyarázható: egyikük sem esik a hasznossági értékrend birodalmába: mindkettőt gyakorolnunk kellene, akkor is, ha kárunk származnék belőle; mindkettő lelki élményt fejez ki, s az ember számára megjelenő szellemi valóság olyan hangulatot ébreszt, amely átéléshez vezet. Gyakorlati alkotást végeztet velünk, éspedig azt, hogy megteremtjük a műtárgyat, vagy részt veszünk a kultuszban.⁶³

A művészet és a vallás közös gyökérből hajt ki, minden művészet valaha vallásos cselekvés volt, s a kettő áthatja egymást. Ilyen vonatkozásban beszél e kettőről Ravasz László „művelődéstörténeti vázlatá” is, amelyben végigtekinti a vallás és művészet viszonyának alakulását. A természetvallásban egybeesik a művészi erő és a vallásos érzés. A természetvallások korának éneklése

„töredezett, egyhangú zsolnár, mely néha éles sikoltásba tör ki, ha az érzés erősebbé válik. [...] költészetük dadogó, naiv; de látszik rajta, hogy az együgyű érzés mennyire keresi a gondolatot. [...] szobrászatuk az a pár iromba bálvány, melyet fétisként imádnak, festészetük egymásnak kitetovirozása bizarr és képtelen ábrázolatokkal.”

A vallás alakítja az építészetet is. A kultuszhelyek építményei mindig elkülönülnek a megszokottaktól, és ez egyre hangsúlyosabb a civilizáció előrehaladásával. A későbbi korhoz tartozó ószövetségi kultusz úgy értékelhető, mint amely Isten népének legnagyobb műalkotása; a görög dráma pedig egyben istentiszteleti szertartás is. A hellén kultúra embere a művészet által teremti az isteneket, mégpedig a maga képére. Nem a vallásos igazságban, hanem a művészi szépségben van vigasztalódása. Ezzel szemben, a középkori keresztyénség misztikus rajongása, az aszketizmussá változó vallás majdnem felemészteti a művészetet. A reneszánsz korában „magasabb a skála, több az elvont, a szellemi, [...] elevenebb a lélek”, de csak a művészetben, mert (noha a dogmák, intézmények nagyszerű műalkotásokká válnak) lassacskán eltűnik a vallás benső ereje.⁶⁴

Amint a reneszánsz korának elemzéséből is kiderül, a művészet gyakran összemósodik a vallásos élménnyel, éspedig amiatt, hogy a vallás és művészet közel állnak egymáshoz. Ez nem jelent gondot mindaddig, amíg az igen szép, a fenséges hatása, vagy valamely műalkotás szemlélete mély vallásos épülést ébreszt az esztétikailag fogékony vallásos emberben.⁶⁵ Azonban a művészet valláspótlékká válhat az esztétikumra érzékeny, de hitében gyenge ember számára, éspedig oly módon, hogy a művészet a vallásos élmény helyettesítőjévé válik. Figyelembe véve e torzulás lehetőségét, Ravasz László igyekszik rámutatni a kettő közötti különbségre. Először a művészet és a vallás egymástól eltérő céljait tisztázza: a művészet szemléletes formában fejezi ki a lelki tartalmat, így akarja meggazdagítani az életet s így folytatja „a világban folyó titokzatos teremő munkát”; a vallás pedig a lélek feltárulkozását segíti elő az örökkévaló Isten előtt, hogy az ember ebben a kapcsolatban formálódjék. Irányultságukról tehát ez mondható:

„az esztétizis az intelligibilis világtól halad az érzéki világ felé a látszat útján, a vallásos szemlélet az érzékitől halad az intelligibilis felé a valóság útján [...]”

⁶³ *Vallás és művészet* (1941), 356.

⁶⁴ Vallás és művészet. (Kolozsvár, 1904.) In: *Erdélyi Protestáns Lap* (Kolozsvár 1904), VII., 32–33., 259–261., 268–269. Vö. *Az érzékiség a művészetben* 180–181. *Vajda János festő költésze* 188. *Vallás és művészet* (1941), 355–357.

⁶⁵ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 256.

Vagy másként:

„[...] a művészet az emberinek isteni határig való fokozása. A vallás az isteninek az emberi életben való megjelenése és impériuma.”

Az esztétikai ösztön tárgyá teszi a lélek feszültségeit, ekként pedig az alkotásban a kötöttségeinkből való magunk-megváltása történik. Ettől eltérően, a vallásos ösztön Isten „műtárgyává” teszi a hívőt. A művészet elkülöníti, félreállítja az egyént, magányosságra, kivételesre és páratlanra redukál, míg a vallás egységbe foglalja, a mindenséggel hozza kapcsolatba az embert.⁶⁶

Bármely ösztönről elmondható, hogy a hiány észlelésekor keresi ennek megszüntetését. Ha olyasmit fogad el pótléknak, ami ellentétben áll az ösztön természetével, akkor nem hiánypótlásról, hanem álpótlásról beszélhetünk. Az álpótlék azonban nem pótol, nem fejleszt, hanem rombol. Ugyanez történik akkor is, amikor az esztétikum valláspótlékká válik. A vallásos ösztön hiányérzeteit egyedül csak az Ige és a Szentlélek oldhatja fel. Azonban vallásos álpótlékká válhat a filozófia, a szabadkőművesség, a szociáldemokrácia, a kommunizmus – írja az 1930-as években Ravasz László. Hasonló dolog történhet az esztétikai élvezettel is: minél egyetemesebb, nagyobb eszme nyer esztétikai kifejeződést, annál inkább kezd odafigyelni az élet nagy összefüggéseire, válaszokat keresni az élet és a halál kérdéseire, kezdi foglalkoztatni az örökkévalóság lehetősége. Így a kifejezésre jutó gondolatok, érzések, törekvések vallásos színezetet nyernek, és a műélvezet éppen emiatt válhat a vallásos épülés helyettesítőjévé – olvashatjuk az eme témát taglaló írásban.⁶⁷

A művészet és a vallás területének egybemosódása sokféle emberi magatartást vált ki. Amikor az esztétikai élmény valláspótlóvá lesz, általában az történik, hogy nem következik be a vallásos tapasztalat, például akkor, amikor valaki nem hallgatja Bach valamely passióját, vagy nem látja a strasbourgi dómot, és megbotránkozik a falusi kántor játékán vagy az egyszerű, kis templom látványán. Eme viszonyulás ellentétes előjelű példája az, amikor valaki csak azt az esztétikai élvezetet engedi meg magának, amely kizárólag vallásos úton valósul meg és csak a hitvalló jellegű, vallásos témájú alkotásban fedez fel esztétikai értéket. Ennek a magatartásnak „válfa” a konfesszionalista műértékelés: valaki kálvinistaként utasítja el Dantét és nem hallgatja Palestrinát, vagy katolikusként nem olvas Milont, illetve nem engedi, hogy hatással legyen reá Bach zenéje. Morális vonatkozású viszonyulásról beszélhetünk akkor, amikor valaki megbotránkozik az övétől eltérő erkölcsi felfogást tükröző műtárgy miatt. Megtörténik az is, hogy valakit a hitével ellentmondó eszmét kifejező alkotás (például az ateizmust valló művészet) akadályoz meg a műélvezetben. A művészet és a vallás területein történő átfedések és az azokra való reagálás művészettörténeti példái a képtisztelet kialakulása, a reneszánsz művészetfelfogása, illetve a képtisztító megnyilvánulások: a 8–9. századi ikonoklasmus, a Savonarola által indított firenzei műalkotások pusztítása, valamint a reformáció korának képrombolása. Mindezekkel szemben, a hívő ember Isten felől értékeli a műalkotást,

⁶⁶ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 256. *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője* 11. *Vallás és művészet* (1941), 357–358.

⁶⁷ *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője* 4–9.

„de akkor is gyönyörködik abban a szépségben, igazságban, alkotóerőben, amellyel a megromlott képek, anyagok és ítéletek művészi kifejezése sikerült”.⁶⁸

Ravaszh László azt állapítja meg a művészet és az egyház viszonyáról, hogy a vallás olyan gondolati és érzelmi anyag a művészet számára, amely a legmagasabb rendű tárgyát nyújtja. A vallás pedig „a művészet szabados urának” nevezhető, mivel saját céljai érdekében használ fel, vagy fejleszt vissza bizonyos művészeteket. Vallásonként, felekezetenként és kultúránként más-más művészetek kaphatnak teret a hitvilágban és az istentiszteleti térben, időben. Gondoljunk például a tánc (zsidóság, fekete egyházak), a szobrászat és a festészet, a zene (római katolikus egyház, csak a festészetet illetően: az ortodoxia), valamint a költészet (protestánsok) funkcionális használatára: a vallás felhasználja a művészetet

„mint hozzá legméltóbb eszközt annak az elmondására, hogy milyen nagy az Isten, és milyen boldog az az ember, akit ez az Isten bevett az ő kegyelmébe”.⁶⁹

A protestáns vallás csak olyan művészetet enged be a kultuszába, amellyel az élő Ige van összekötve; ezért kizárja istentiszteleti teréből a funkcionális festészetet és szobrászatot. Az egyház azt a művészetet karolja fel, amelyik szellemi természeténél fogva ígéhirdető jellegű. A református istentiszteleten ezért nincs helye az ének nélküli egyházi zenének. Ravasz László gyakorlati teológusként nyilvánítja az énekkart (így az egyházi oratóriumot, kantátát is) szent szöveggel és szent dallammal kitöltött „istentiszteleti szünetnek”, és ezt „nagy megalkuvásnak” tekinti, mivel nem a gyülekezet egésze vesz részt benne személyesen. Noha a közösségi elv csak részlegesen érvényesül benne, ez a műfaj mégis megtűrhető, mivel megvalósul általa Istennek a lélekben és igazságban való imádata. A gyülekezeti éneklés azonban egyszerre hitvallás és prédikáció: a közös ének bizonyágtétel, az énekszöveg pedig betölti a prédikáció szerepét.⁷⁰ Ehhez az ószövetségi zsoltáreneklés szolgált alapot és mintát, mert a zsoltár „hozzászimult” a kultuszi cselekményekhez és megszólaltatta azokat, ugyanakkor sok embert foglalkoztatott, „és tömegeket organizált kórusaival, antifónáival”, „lírát és emlékezést együtt tudott kifejezni”. Továbbá: felelevenítette a szent hagyományt, kifejezte az eszkatologikus reménységet és „érzelmileg kísérte” azt. Ez az ének „a legalkalmasabb a drámai, jelenítő játék és a szent valóság összefoglaló kifejezésére”.⁷¹ Az ígéhirdetés és éneklés az a két művészet, amelyben a református kultusznak abszolút magasságokba kell érkeznie – mondta Ravasz egy orgonaszentelelési beszédében.⁷²

⁶⁸ Vö. *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője* 9–11. és 13.

⁶⁹ *Vallás és művészet* (1941) 358–359. *Vallás és művészet* (1904) 268. Vö. Paul Tillich: *Rendszeres teológia*. Ford. Szabó István. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1996, 511.: az egyház mindig törekszik ellenőrizni-befolyásolni a hatáskörébe kerülő művészeteket, és pedig azért, mert az esztétikai kifejezés rögzítő és átforgató erőt ad a tárgyának. Ekképpen pedig jelentésmódosulásokat is megvalósíthat a vallásos szimbólumokban. Tillich szerint ez az ellenőrzés a keleti egyházakban a legkeményebb, a római egyház leginkább a zene esetében gyakorolja, a protestánsok pedig az istentiszteleti énekszövegek területén teszik meg ugyanezt.

⁷⁰ *Vallás és művészet* (1941), 359–360. Vö. Az oratórium. In: *Legyen világosság. Beszéddek, írások*. III. kötet, 80–82. Az istentiszteleten megszólaló énekkar helyét tölti be az egyházi oratórium és a kantáta is: pl. Bach vokálszimfonikus műveinek liturgiai szerepük volt, szövegükben a Szentírás szólal meg, zenéjük pedig értemelmez, dramatizálja azt. Befogadásukkor szorosan összekapcsolódik a művelzet a vallásos élménnyel.

⁷¹ *Ószövetségi magyarázatok* 9.

⁷² *Vallás és művészet* (1941) 360.

Az istentisztelet és a művészet kapcsolatához fűzi azt az esetet is, amikor a vallásnak megvan a szabadsága arra, hogy akár tudatosan is elfogadja vagy táplálja a művészetlenséget, és pedig akkor, amikor

„az őseredeti vallásos érzés gátszakító erővel, formátlanul és vulkanikusan tör fel. Ha szép, ha nem szép, a lélek jár benne.”

Ettől eltekintve, az istentisztelet lehet tökéletes műalkotás – felépítése, külső és belső szerkezete, egysége és változatossága révén. E műalkotásban kifejeződő gondolat pedig az, hogy a gyülekezet lélekben és igazságban imádja Istent.⁷³

Végül említsük meg, hogy Ravasz Lászlót az a kérdés is foglalkoztatta, hogy mikor protestáns egy irodalom? Protestáns irodalom az, amelyik ennek a szellemiségnek a szolgálatában áll, akár csak a teológia, vallásfilozófia és művelődéstörténet. A szépirodalom esetében azonban nem a tárgya fogja a műalkotást protestánssá tenni, hanem az, hogy tükrözi-e vagy sem a protestáns világszemléletet. Amint Dante művei a katolicizmust tükrözik, ugyanúgy lehet tudni Miltonról, hogy kálvinista szerző volt, noha elsődleges szempontja nem az volt, hogy tudtul adja ezt. Hasonlóképpen tekinthetjük protestáns alkotóknak Csokonait, Petőfit, Aranyt, Móriczot vagy Jókait.

A szépirodalom akkor szolgálja igazán a mellélcéljait, ha minden erejével törekszik legfőbb céljának megvalósítására. Fogalmazhatunk úgy is: a művészet elsősorban esztétikai értékteremtésre törekszik, az pedig már következmény, hogy a műalkotás esztétikai élvezete mire vezeti a befogadót. „Protestáns irodalom tehát az, amelyik tendencia nélküli” – következtet a szerző.⁷⁴

2.2. Esztétikum és erkölcs

A művészet és erkölcs viszonyának kérdését többször érinti Ravasz László, de eleinte nem vallásos vonatkozásban tárgyalja.⁷⁵ Később azonban azt mondja, hogy az erkölcs pajzson hordozza a hitet, mert

„az erkölcs hit nélkül gépies rabszolgaság, rabszolga gépiesség. Csak akkor igazi, ha hitből származik, ha a hitnek engedelmeskedik, ha a hitnek hódol”,

a hit pedig tisztítja az erkölcsöt.⁷⁶ Tehát a művészet értelmezése és értékelése vallásos, azaz hitkérdéssé is válik.

E témakörhöz tartozik a művész életéhez való viszonyulás is. Ennek legmegfelelőbb szemléltetését Ravasz László „Ady-ügy”-ként összefoglalt emlékezéseiben találhatjuk meg. Ravasz ismerte Ady Endrét, akinek öccsével, Lajossal diáktársak és egyben szobatársak is voltak, tehát egészen személyes dolgokat is tudott a költő életéről. Ön-életrajzi írásában olyan mozzanatokat elevenít fel Ady életéből, amelyek nemcsak irodalomtörténeti érdekességek, hanem a lelkipásztor Ravasz László értékelései is. Erkölcsi szempontból nem sok jót tud mondani a költőről. Ady Lajost is megbántotta akaratlanul, amikor előadásban és cikkekben szólt az ellen, hogy Ady Endrét a fiatal nemzedék példaképévé tegyék. Bántotta a rosszindulatú katolikus beállítást, amely a költő erkölcsstelen magánéletét a protestáns neveltetésével akarta magyarázni. Elutasí-

⁷³ *Vallás és művészet* (1941) 360.

⁷⁴ Protestáns irodalom. In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet, 128–131.

⁷⁵ Ld. *Az érzékiség a művészetben*, illetve *Schopenhauer esztétikája* című írásokban.

⁷⁶ Angyal a pajzson. In: *Isten rostjában. Beszédek, írások*. III. kötet, 199–200.

totta azt az értékelést is, miszerint Ady lenne a legvallásosabb magyar költő. Vallásos érzéseinek esztétikai kifejeződéseiben nem látott sajátosan keresztyén vonást, a református kegyességet pedig egyáltalán nem fedezte fel benne. Ady egészen más verseket is írhatott volna, ha egy szuggesztív erejű, hívő ember hatott volna rá – állítja Ravasz László. Ellenpéldaként írja Arany Jánosról, hogy rajta viszont megérzi a kálvinista magyar paraszt „konfessziójának illatát”.⁷⁷

A lélek embere című írásában ezt olvassuk:

„az esztétikai alkatnak kísértése és tragikuma az, hogy benne az Erősz lüktet, az Erősz pedig földi salakkal keveredve, beszennyezi és széttrontja a művészt és alkotását”.⁷⁸

Itt arról a szerelemről van szó, amely a zsenit a szép ideájának szemlélésére ösztönzi, s amely által a művész a nem-igazat és az erkölcstelen is esztétikai értékévé képes alakítani. Ilyenformán jelenik meg a rút, ami az érzékileg kifejezett nem-igaz; továbbá: a tragikum, amelyet kombinatív szépségnek nevez, mivel ez a morális küzdelem (és kudarc) esztétikai megjelenítése, tudniillik a morális érték átsugárzik az esztétikai síkon. Így nyer művészi kifejezést az erotika is.⁷⁹ Viszont esztétikai szempontból is romlás az, amikor a rút csak viszolygást vált ki és giccsként hat, s amikor nincs erkölcsi győzelem, csak a rommá lett emberi élet szánalmas képe, amikor az erotika pornografikussá válik, és nem a gyönyörködtetés a célja, hanem csupán a nemi izgatás szintjén marad. Ebben az esetben legfeljebb csak a technikai kidolgozás tekintetében szólhatunk művészi tehetségről.⁸⁰

A hívő ember műélvezetét nagymértékben meghatározza az erkölcsi értékelés. A pornográf alkotások egyértelműen erkölcsi megítélés alá esnek, és csak ebben az esetben lehet kárhoytatni a művészetben megjelenített erotikát. Az erotikus tárgyú műalkotások szemlélésekor fellépő nemi izgalom esetében nem a kép a hibás, hanem „az érzéki fokon álló szemlélő”. Ravasz László ezt Pygmalion mítoszával szemlélteti: a kyprosi király beleszeret az általa faragott Vénusz-szoborba, az pedig megelevenedik, de Pygmalion azonnal megszűnik művész lenni; megérdemli a sorsát. Ennek ellenpéldája a tudós orvos, „akinek egy vércsöppje sem lesz melegebb, ha a világ legszebb női teste is van az operáló asztalán”; és ide tartozik a műértő is, akinek egyetlen értékelési szempontja a művészet. A hívőnek szabad gyönyörködnie a műalkotásokban – Isten felől történő, mindenféle előjelű értékelés mellett is.⁸¹

Egy műalkotás erkölcsi értékelése kölcsönhatásban van annak értelmezésével is. A történeti megalapozású műértelmezés kapcsolatot igyekszik keresni az esztétikai kifejezés és a művész életének különböző mozzanatainak között. Ravasz László ehhez kapcsolódó álláspontját szintén az „Ady-ügy”-ről írottakból olvashatjuk ki. Azt szeretné, hogy az emberek különbséget tudjanak tenni az alkotó művészet, erkölcsé és politikája között, ezeket ne cseréljék fel, és ne keverjék össze. Ha valakinek művészetét az alkotó életének fényében értelmezzük, fennáll az a veszély, hogy az egyik elhomályosítja

⁷⁷ Ld. részletesen: *Emlékezéseim* 279–288.

⁷⁸ *A lélek embere* 106.

⁷⁹ *Az érzékiség a művészetben* 180–181. Platón, ld. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Platón>. Schopenhauer *aesthetikája* 273. és 279–280.

⁸⁰ *A romok symphoniája* 52. Schopenhauer *aesthetikája* 268.

⁸¹ *Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője* 10. *Az érzékiség a művészetben* 181. Schopenhauer *aesthetikája* 267–268.

a másikat. Ady Endre esetében fokozottan érvényesül ez, éppen a kortárs-mivolt miatt. A magánélet részleteinek olyan idői távolságba kell kerülniük, amikor a költő kinövi önnön romlásának forradásait – írja Ravasz László az Ady Lajosnak címzett levelében.⁸² Ha a művészet valóban öncélú, akkor a műtárgyat önmagában érdemes és kell értékelni, illetve értelmezni.

2.3. *A prédikáció mint műalkotás*

A szó és beszéd kérdése visszatérő téma Ravasz László írásaiban és előadásaiban. Ennek mélyreható, esztétikai kitekintést is tartalmazó vizsgálatával *A gyülekezeti igehirdetés elméletében* (1915) találkozunk. Későbbi írásaiban és beszédeiben is ennek alapján vélekedik, önéletírása szerint pedig modern retorikát kívánt megalapozni.⁸³

Ravasz csak a szóközi beszédet tekinti műalkotásnak. Szónok csak az lehet, aki valamilyen életigazság (igazság, szerelem, szabadság stb.) rabszolgája, akiz az igazság kényszerít a szólásra. Beszéde logikai drámaként határozható meg. A szóoklatban a beszéd szerzője és az előadója ugyanaz a személy. Amit a dráma a színház összes kelleteivel, színészeivel valósít meg, azt a szónoknak egy személyben kell megvalósítania a rendelkezésére álló idő alatt. Az igazi szónok egy adott tömeg helyett és annak érdekében érez és gondolkodik egy adott pillanatban. A szóközi beszéd a drámához hasonlít abban, hogy valahonnan valahová tart: az első jelenettől az utolsóhoz, a „van”-tól a „kell”-hez; azonban a színműtől eltérően, nincs cselekménye.

A szóoklat műformája az előadás, és ezáltal abban hasonlít a színművészethez, hogy az alkotás előadása után már meg is szűnik. De a beszéd az előadásban születik. A dráma előadásakor a már előre megírt műtárgy elevenedik meg. Ezzel szemben a szónok a beszéd közben alkot, addig csak „agyagmintázás, vázlat készül”. Ha a műalkotás egyfelől műtárgy-teremtő tevékenységet jelent, másfelől pedig e tevékenység eredményét, akkor a szóoklatban egyesül a kettő. Művészi hatása közvetlenebb még a drámánál is, mert a szóoklat nem burkolt módon törekszik meggyőzni. A művészet prófétai vonása tehát ebben a beszédben a legnyilvánvalóbb. Például, Petőfiről lehet esszéet olvasni, ódát mondani vagy beszédet tartani. Az első esetben az igazság feltárása a cél; a másodikban az érzések kifejezése; a Petőfiről mondott beszéd esetén azonban az a cél, hogy megnyerjük a hallgatóságot a költő számára. A művészet akkor éri el célját, amikor az alkotó és a műértő találkozik a jelentésben. Ekkor áll elő a műélvezet. A beszéd esetében pedig a hallgató felszabadul, önmagára ismer, meggazdagodik általa, cselekedni kezd – írja Ravasz László.⁸⁴

A műtárgy a jelentés érzéki síkban történő megvalósulása, befogadása műélvezet-höz vezet. Mint szóközi beszéd, a prédikáció is műalkotás. A beszéd meggyőzni akar, a prédikáció pedig a vallásos élmény kialakítására és lelki építésre törekszik. A műélvezet a játék világához tartozik; az épülés pedig depresszióból emel ki. Művészet és igehirdetés az öncélúság, illetve a hasznosság követelményéből származó gyakorlati vonásban különbözik egymástól. A műtárgy önmagáért is létrejön, megvan akkor is, ha senkit nem érdekel, de a szóoklat vagy a prédikáció mindig számol a hallgatósággal és annak

⁸² *Emlékezéseim* 283–288.

⁸³ Ld. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* IV. részét: Az igehirdetés, mint műalkotás 380–486. *Emlékezéseim* 278.

⁸⁴ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 383., 453., 478–479. *A beszéd hatalma; Orgonazúgás. Beszédek, előadások* 38–39. *A beszéd, mint műalkotás* 32–42.

valamilyen helyzetével, annak helyzetére nézve fogalmazódik meg. Míg a művészi alkotás megelégszik a jelentés esztétikai kifejezésével, és „önmagában befejeződik”, addig a „homiletikai műforma” továbblépést jelent, mert ő eszközként használja fel az esztétikumot. Ha megelégedne az esztétikum által ébresztett műélvezettel, akkor önmagát tagadná meg, és elvesztené a valóságra való hatását. Ellenben – érvel a szerző – az igehirdetésnek éppen az épülés érdekében kell esztétikainak és ily módon megragadónak lennie. Vagyis a prédikáció művészi formája nyújtja azt a lehetőséget, hogy

„az esztétikai szemlélet lépcsőjéről könnyen és természetesen lépünk fel a valóságos szemlélet oltárához”.⁸⁵

Az eddigiek értelmében azt állíthatjuk, hogy noha Ravasz László a prédikációban (és általában a beszéd műfajában) másodlagosnak, eszközi szerepűnek tekinti az esztétikumot, mégis hangsúlyozza annak feltétlen fontosságát:

„az igehirdetés félig megnyerte a csatát, ha esztétikai hatást ébresztett, de egészen elveszítette, ha az esztétikai érzés követelményeit megsértette”.

E megállapítást szem előtt tartva dolgozza ki az esztétikum beszédstratégiaként való alkalmazhatóságának modelljét a maga homiletikájában: a logikai síkon mozgó értékek (gondolat) esztétikai síkon (kép) át tolnak bele az etikai síkba (erkölcs). Úgy látja, hogy az etikai döntések mögött álló akarat maga az érzések folytán beálló magatartás. Az igehirdetés során olyan képeket szükséges kapcsolatni a meglevő érzésekhez, amelyek majd a kellő irányba fordítják a lelket. Ezt a műveletet nevezhetjük összefoglalóan stílusnak, amelyet Ravasz László így határoz meg: a gondolatoknak olyan nyelvbéli kifejezése, amely egyénileg a legalkalmasabb a logikai jelentés ábrázolása és az érzelem felkeltése céljából.⁸⁶

Végül szólnunk kell Ravasz László rendkívül hatásos stílusáról, amely a művészi színvonalú illusztrációiban is megnyilvánul. Őszövetési magyarázataiban magunk előtt látjuk egyik vagy másik zsoltáros szenvedését, viaskodását; Ézs 5,1–7-ről írt magyarázatát a sátorok ünnepén történő lantos éneklés jelenetével vezeti be, és drámai módon jeleníti meg az Úr kedves szőlőjéről szóló ének élethelyzetét. Beszédei és írásai nagyon sokszor kezdődnek képes beszéddel, majd a felvázolt, dramatizált helyzetbe való bevonás után vezeti el az olvasót (annakidején a hallgatót) a témához. A hetedik parancsolatról szóló prédikációja, például, a rács nélküli emeleti ablakon át lezuhanó gyermek esetével kezdődik. Az emlékezet szemléltetésére a színielőadás hasonlatával él: nemcsak a színpadon zajlik a cselekmény, hanem a színpad mögött is él a dráma: a tudatállapotok akkor is hatnak, ha már leléptek a színről, és háttérben vannak. Óra-hasonlattal vezeti be a beszéd erejéről szóló egyik írását: minden órát egyetlenegy fő órához kellene igazítani, hogy ne össze-vissza mutassák az időt – az embereket is ha-

⁸⁵ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 256. és 381. *A beszéd, mint műalkotás* 34–35.

⁸⁶ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 381. skk., 443–449. A trópusokat (szóképek: metafora, metonímia, hasonlat, allegória stb.), illetve logikai trópusok: színekdoché, hiperbola, litotésis, antitézis, klimax-antiklimax stb.) az esztétikus pszichózisán alapuló érzelmébresztő eszközöknek nevezi; és a pátosz pszichózisán alapuló eszközöknek tekinti a figurákat, amelyek a beszélő érzelmeit kifejező stílusalakzatok (anafa, epi-fora, megszemélyesítés stb.). Ld. *A szónoki stílus eszközei* fejezet 461–475. oldalait.

sonló módon kellene rábírní a jóra.⁸⁷ A jóra való meggyőzés eszköze pedig a beszéd, amely a prédikációban Isten Igéjének erejével szólal meg.

Összefoglalás

A művészet a szépnél és az azt érzékelő zseninél kezdődik. Minden szépség forrása Isten, akinek szépségét a teremtett világ tükrözi. A szépségnek a világban fellelhető nyomai erre hívják fel a figyelmet. A művész ezt a szépséget igyekszik megragadni, majd kifejezni. A művészi kifejezés azonban elkülönülő, sajátos törvényű világdarabot hoz létre: a látszat és a játék világát teremti meg; ezért az esztétikai alkotást önmagában befejeződő dolognak tekinti Ravasz László. Istennél a játék és a teremtés egy és ugyanaz; a művészt és alkotását pedig csak akkor lehet megérteni, ha belépünk annak világába. Mindezek után, a szerző mégis arra biztat, hogy az igehirdetésnél „játékrontásra” vagy inkább a játékban való távolságtartásra törekedjünk, és figyelmeztet az illúziókeltes okozta veszélyekre. Azt hangsúlyozza, hogy a művészet a látszattal dolgozik, míg a szónoklat a valósághoz kötődik. Állandóan a tudatosság szintjén akarja tartani a valóság és az esztétikai jellegű szemléltetés megkülönböztetését. Olyan ez, mintha azt mondanánk: játsszuk azt, mintha..., de soha ne feledjük el, hogy játszunk. Így azonban a játék nehézkesen lesz játék!

Úgy tűnik, hogy Ravasz László művészetéhez való kettős viszonyulását hermeneutikailag lehet magyarázni. A gondolat és kifejeződésének anyaga, a tartalom és forma dichotómiájának esztétikai kérdésköre összecseng a lélek és a test, valamint a kijelentés és inkarnáció teológiai kérdésével. Ravasz László drága tartalmat hordozó edénynek tekinti a vallás képanyagát, amiképpen a művészi gondolatot megtestestítő anyagot is. A *Kis dogmatika* kijelentéséről szóló fejezetében ezt olvashatjuk:

„A Szentírás nem Isten igéje, de Isten igéjét tartalmazza. A Szentírás Isten igéjének kiváltképpen és sajátosan páratlan hordozója. [...] Értelmezésénél döntő a Jézus Krisztus személyében megjelent kijelentés; ez dönti el, mi az egyes könyvekben Isten igéje és mi az irodalom. [...] minél inkább előrehaladok a központi kijelentés ismeretében, annál inkább látom, hogy a Szentírás minden részében hogyan érvényesül ez a központi gondolat, mint az óriási fa legtávolabbi rügyszemében is a törzs és a gyökér élete. A Szentírás a Jézus Krisztusban megjelent kijelentésre nézve abszolút tekintély, mert maga Isten beszél önmagáról [...]”⁸⁸

Úgy vélem, azzal a megkülönböztetéssel találkozunk itt, amelyet az Ószövetségkutató Walter Brueggemann az ontológiai alapállású értelmezésnek tulajdonít, tudniillik, hogy Istent nem a szövegben keressük, hanem azon túl. Ily módon azonban a szövegtől független, „valóban létező” Isten fogalmát alakítjuk ki, ez után ismét visszafordulunk a szöveghez, és eme Isten-fogalom alapján értelmezzük azt.⁸⁹ Umberto Eco majd csak az 1960-as években mutat rá a műalkotások nyitottságára, hogy a művészet

⁸⁷ „Én vagyok a te Istened!” 45. *Ószövetségi magyarázatok* 268. *A lángész, mint emlékezet* 28–29. *A beszéd hatalma* 36–37.

⁸⁸ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 475. *Kis dogmatika* 11.

⁸⁹ Brueggemann: *i. m.* 19. és 721. A szerző a rendszeres teológia számára elkerülhetetlennek látja az ontológia és a retorika szétválasztását. Barthról azt írja, hogy „ismeretelméleti szakítást” végzett akkor, amikor kijelentette, hogy a Biblia Istene nem „valahol máshol”, hanem csak a szövegben, a szöveggel, a szöveg alatt adatik. Szerinte azonban Barth sem maradt következetes, mert végül az Ige hármas alakját (testté lett Ige, írott Ige, hirdetett Ige) „létezőbbnek” tekintette a beszédnél.

még a poétikailag befejezettségre törekvő alkotásaival is új gondolatokra és döntésekre vezet; hatása van akkor is, ha látszólag „elszakad a valóságtól”. A prédikáció nyitottságához szükséges modellt pedig éppen a művészet szolgáltatja.⁹⁰

Ravasz László esztétikai érzékenysége megragadó módon láttatja az általa magyarázott bibliai szövegeket, homiletikai szempontból pedig az esztétikai lehetőségeket illetően máig is érvényes, és ma is alkalmazható következtetésekre jutott. Érzékeli azt is, hogy a homiletikának szüksége van az esztétikai kifejezésmódra, amit azonban a dogmatika elkerülni, „kisimítani” igyekszik.⁹¹ Némi tartózkodást tanúsító magatartása talán azzal magyarázható, hogy abban az időben alkotott, amikor még nem jelentkezett az esztétikai paradigma teológiai kutatásban való megjelenése, korának írásmagyarázata pedig nem jutott el a barthi felismerés általános elfogadásáig, miszerint a Szentírás szövegétől függetlenül képtelenek vagyunk megismerni Istent. Ez a szöveg nem vonatkoztat el, nem rendszerez, hanem (legtöbbször) esztétikai beszédstratégiával tanúsodik az élő Istenről. Ebben a beszédmódban pedig nem tartózkodik a művészi túlzásoktól és attól, amit illúzióknak lehetne nevezni: a metafora és a példázat nem fél attól, hogy más-világának törvényeit vetítse ki a valóságra és azt így alakítsa át bennünk és körülöttünk – olykor a legmeghökkentőbb módon.

Felhasznált irodalom

Ravasz László művei

- Az érzékiség a művészetben. In: *Egyetemi Lapok* (Kolozsvár 1903), VII/10., 180–181.
 Vajda János festő költészete. In: *Egyetemi Lapok* VII/10. (Kolozsvár 1903), 186–189.
 Vallás és művészet (Kolozsvár 1904). In: *Erdélyi Protestáns Lap* (Kolozsvár 1904), VII., 32–33., 259–261., 268–269.
Schopenhauer esztetikája. Gombos Ferenc Könyvnyomdája, Kolozsvár 1907.
A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Református Egyházi Könyvtár XI. Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa 1915.
 A beszéd hatalma. (Erdélyi Lapok. Kolozsvár 1920.) In: *Orgonazúgás. Beszéddek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 36–40.
 A lehetetlenség elve a művészetben. (Kolozsvár 1920. Erdélyi művészek kiállítása.) In: *Orgonazúgás. Beszéddek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 41–43.
 A romok symphoniája. (Erdélyi Lapok 1920.) In: *Orgonazúgás. Beszéddek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 49–52.
 A lángész, mint emlékezet. (Marosvásárhely 1921.) In: *Orgonazúgás. Beszéddek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 27–31.
 A lángész, mint képzelőerő. In: *Orgonazúgás. Beszéddek, előadások*. Studium, Budapest 1923, 32–35.
 A láthatatlan ember. (Emlékezés Gárdonyi Gézára, 1923.) In: *Isten rostájában. Beszéddek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 93–96.
 A haldokló műalkotás. (Milánói emlék.) In: *Tudom, kinek hittem. Beszéddek, cikkek, írások*. III. kötet. Studium, Budapest 1927, 91–98.
 A beszéd, mint műalkotás. (1935) In: *Legyen világosság. Beszéddek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 32–42.

⁹⁰ Ld. erről: Umberto Eco: *Nyitott mű*. Ford. Dobolán Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998, 71–106. Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikáció nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* 2009/1, 37–84.

⁹¹ *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* 475.

- Az irodalomismeret ellentmondásai. Az irodalom dialektikája. (Előadás a Kisfaludy Társaság jubileumi közülésén, 1936.) In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 90–113.
- Protestáns irodalom. (A Prot. Irod. Társ. 1937. január 9-én tartott estélyének bevezető előadása.) In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet, Franklin Társulat, Budapest 1938, 128–131.
- Az irodalom és a művészet, mint az evangélium helyettesítője. In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*, III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 4–14.
- Az oratórium. (Bevezető szavak a Korál énekkar március 23-i hangversenyéhez.) In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 80–82.
- Hubay Jenő. (Emlékbeszéd a Hubay Jenő Társaság ünnepélyén, 1937.) In: *Legyen világosság. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1938, 178–186.
- Zenehercegnő és három nénye. (A Protestáns Irodalmi Társaság zeneestélyén, 1939.) In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 133–141.
- Szabolcska Mihály szobrának leleplezésekor. (Ókécске, 1939.) In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 142–144.
- A látszat és a játék. (1940) In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 117–123.
- A játék. (Szilveszteri elmélkedés, 1940.) In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n.
- A játék. In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet, Franklin Társulat, Budapest é. n., 124–132.
- A lélek embere. In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. (Emlékbeszéd a Kisfaludy Társaság nagygyűlésén.) III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 97–116.
- Angyal a pajzson. (Megnyitó beszéd az ORLE komáromi hangversenyén.) In: *Isten rostájában. Beszédek, írások*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest é. n., 198–202.
- Vallás és művészet. (1941. április 6.; gyülekezeti orgonaszenteléskor.) In: *Korbán. Beszédek, írások*. II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1943,* 355–360.⁹²
- Nyomkeresés. In: *Korbán. Beszédek, írások*. (1941. október 30.) II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1943*, 373–376.
- „Én vagyok a te Istened!”. *A Tízparancsolat magyarázata*. [1951] Kálvin Kiadó, Budapest 1995.
- Kis dogmatika*. [1950-es években.] Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990.
- A Zsoltárok könyve. [1959] In: *Öszösvetségi magyarázatok*. Kálvin Kiadó, Budapest 1993, 5–244.
- Emlékezéseim*. A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1992.

Más szerzők felhasznált művei:

- Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament – Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 2005. Edition with CD-Rom.
- Umberto Eco: *Nyitott mű*. Ford. Dobolán Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998.
- Lane, Belden C.: Language, Metaphor and Pastoral Theology. In: *Theology Today* 43 (1987. January), 487–502. (utolsó megtekintés: 2008. aug. 29.) <http://theologytoday.ptsem.edu/jan1987/v43-4-article2.htm>.
- Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikáció nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* 2009/1, 37–84.
- Pais István: *A görög filozófia*. Szerzői kiadás, Budapest 1994.
- Tillich, Paul: *Rendszerezés teológia*. Ford. Szabó István. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó, Budapest 1996.
- Platón. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Platón>. (Utolsó megtekintés: 2010. júl. 29.)
- William Golding: *A legyek ura*. Ford. Déry Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest 1970.

⁹² A könyv tulajdonosa által kézírással feltüntetett évszám.